

# Lietuvos meno kūrėjų asociacija

## Kaip komunistams (ne)pasisekė sumažinti Kalėdų

2012-12-21

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Rašyba

AUTORIUS: Nerijus Šepetys

DATA: 2012-12

### I. Asmeniška prieštarmė

Tai nutiko, regis, 2004 m. vasaros pradžioje. Vienoje Tiltu gatvės užkeigoje sėdėjome trise su vyresniuoju bičiuliu iš redakcijos ir kolega istoriku A. Susitikimo preteksto nebepamenu, bet kalba sukosi apie aktualiuosius praeities klausimus. Vieną jų belukštenant, A. netikėtai ėmė priekaištauti, kodėl esą mes (*NŽ-A* ar *Aidai*) vis rašome „Katalikų Bažnyčią“ didžiosiomis raidėmis, juk tai tas pats, kaip anais laikais Partija ir Vyriausybė; o dabar gi nerašome Laisvė, Demokratija?! Dvejetas patyrusių redaktorių tuojau ėmėmės mokyti kolegą istoriką apie stilistinio didžiųjų raidžių vartojimo skirtumus nuo aukščiausiųjų organizacijų pavadinimų rašybos. Beargumentuojant apie institucijos (Bažnyčia) ir pastato (bažnyčia) prasminius skirtumus, pamenu, vis neapleido nuojauta, kad kažkas čia ne taip. Juk kiekvienas daiktas/dalykas egzistuoja ir kaip vienetas, ir kaip rūšis. Ir ne tik gyvi vienetai gali turėti (tikrinius) vardus, – plg. akmenis ar uraganus; tiesiog daikto (kaip rūšies egzemplioriaus, atvejo etc.) pavadinimas bet kada kam nors gali tapti ir (vienetiniu, išskirtiniu, asmeniniu) vardu: ši (nebūtinai ta, kuri juokiasi) Pušis, mano Namai. Ir tąsyk (visam tam neišsakytam nujautimui besivartaliojant mintyse) supratau, kodėl man taip jauku skaityti vokiškai, kur visas daiktų pasaulis be išlygų ar išimčių išvadintas tikraisiais vardais, kur pats daikto vardas/pavadinimas *der Name* lygiai reiškia ir vardą, ir pavadinimą<sup>1</sup>. Kartu po pokalbio širdyje liko maloniai šildantis jausmas, kad kaip mes (autoriai, leidėjai, katalikai, mieli (laisvos dvasios) Lietuvos žmonės) norime, taip tas raides rašome, o jei reikia, tai mokėsime tą norą motyvuoti, pagrįsti, argumentuoti. Šiandien tokį jausmą turbūt palydėtų priežodis: *duskit pavidolei!*

Kitas prisiminimas iš dar ankstesnio dešimtmečio. Pradėjęs studijuoti VU ir nebeapsikęsdamas savojo rašto nepaskaitomumo pamėginau viską: konspektus, knygų užsakymo lapelius bibliotekoje, atsiskaitomuosius darbus rašyti vien didžiosiomis raidėmis. Ir štai jau įstojęs į Religijos studijų ir tyrimo centro magistrantūrą (beje, taip ir nebaigtą), susibičiuliavau su bendramoksle D. Kartu įsijungę į grandiozinę istoriškai antropologiškai sociologinį tarptautinį tyrimų projektą, vienu atveju atsidūrėme skirtingose tyrimo barikadų pusėse: aš ją kalbinau, mėgindamas per gyvenimo istorijos

pasakojimą išgauti jos religinės patirties ir sąmoningumo brandos/lūžių sovietiniais ir Atgimimo metais vaizdą. Ir štai bekamantinėjama ir bepasakodama D., prisiminusi mano neįprastą rašybos įprotį, pateikė tuo metu mane sukretusį ir iki šiol nepamirštamą pavyzdį. Baigusi (ne be problemų, nes nebuvo net spaliukė, vaikščiojo į bažnyčią, dalyvavo parapinėje veikloje) mokyklą, sprendė kur stoti, kad nereikėtų turėti santykių su komunistine ideologija. Pasirinko matematiką, bet ten irgi netruko susidurti su privalomų ideologinių disciplinų slėgiu. Šalia istmatų ir diamatų buvo ir mokslinis ateizmas, todėl D. ryžtingai apsisprendė: idant nereikėtų demonstratyviai eiti prieš tvarką ar atsidurti situacijose, kuriose grėstų priverstinis leidimasis į kompromisus, visus konspektus ir rašto darbus ji (nebepamenu, kaip oficialiai motyvuodama) nusprendė rašyti didžiosiomis raidėmis. Pagrindinis, o gal ir vienintelis tokio jos apsisprendimo pagrindas – kad nereikėtų žodžio Dievas (mokslinio ateizmo paskaitose, egzamino metu etc.) rašyti mažąja raide<sup>2</sup>. Pasigėrėtinas, net graudinantis pavyzdys, kaip galima išlikti žmogumi, neužmerkti sąžinės akių net didžiausio išorinio ir priverstinai susigyventino blūdo sąlygomis.

## II. Svarbios ir nesvarbios istorinės epochos

Taigi, viena vertus, laisvė rašyti „Katalikų Bažnyčią“ didžiosiomis šiandien, kita vertus, mažaraštiška „Dievo“ rašybos prievolė anuomet – ar tai tinkami pavyzdžiai didžiųjų raidžių rašybos situacijai dabartinėje ir sovietų Lietuvoje pavaizduoti? Ne visai. Trečias su raidžių rašyba susijęs pavyzdys – jau iš konkrečios redaktorystės praktikos, kai teko susidurti su kalbos norminimo raide. Detalių nebepreismenu, bet redaguodamas vieną tekstą bravūriškai padidinau pirmąją Viduramžių (ar Antikos) raidę. Kilo klausimas redakcijoje, atsiverčiame šalia pat besimėtančius *Lietuvių kalbos komisijos nutarimus* (toliau – LKKN), o ten juodu ant balto išguldyta, kad didžiąja raide rašomi:

Svarbių istorinių įvykių ir epochų pavadinimai: *Pirmasis pasaulinis karas, Liepos monarchija, Šviečiamasis amžius, Renesansas, Atgimimo epocha, Trisdešimties metų karas*.

Mažąja raide rašomi tokie epochų bei istorinių įvykių pavadinimai kaip: *akmens amžius (paleolitas), viduramžiai, feodalizmas, antika, matriarchatas, kryžiaus karas*.<sup>3</sup>

Patikėkite, tada pasiutau. Paskubomis ištyręs po ranka pakliuvusius lietuvių kalbos norminimo leidinius, nesunkiai priėjau prie išvados, patvirtinusios išankstinį įtarimą, kad šitoks epochų ir įvykių gradavimas yra kiaurai sovietinės, jei tiksliau – marksistinio lenininio istorijos aiškinimo (klasių kovos ir žmonijos istorinės raidos požiūriu pažangios ir atsilikusios epochos) – kilmės. Bet jeigu jau Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (toliau – VLKK) nutarime prie pavyzdžių parašyta *antika, Renesansas, viduramžiai, Šviečiamasis amžius*, tai redaktorius to ir turi laikytis? Visa tai surašiau į ilgą ir painų laišką, persmelktą istorinio teisingumo ir rūstybės emocijų, ir, kadangi jau buvo pradėjusi veikti *vlkk.lt* svetainė, nusiunčiau kaip *konsultacijos* prašymą. Kažkokį mandagų atsakymą gavau, esą pavyzdžiai privalomai neįpareigoja, tačiau skirtumas tarp Renesanso ir viduramžių ir be norminimo esąs akivaizdus: vienas reikšminga epocha, o kitas tik nusakąs tarpinę padėtį tarp to, kas sena ir nauja... Gaila, šio atsakymo neišsaugojau, supratau, kad rašyti *Viduramžiai* neuždrausta (kad ir „iš pagarbos“ istoriniams įvykiams, o ne kaip „svarbios epochos“), ką ir toliau

redaktorystėje praktikavau, sau pasižadėdamas prie didžiųjų raidžių rašymo siužeto sugrįžti.

Proga pasitaikė greitai, tik įsijungus į solidų tyrimų projektą „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ ir ėmus gilintis į lietuvių kalbos norminimo istoriją. Pirmas sukrečiantis atradimas VLKK svetainės skyrelyje „Apie mus. Istorija“ buvo tiesioginės kilmės prisipažinimas: „Lietuvių kalbos komisija LKP CK sprendimu įsteigta 1961 m. prie Lietuvos Mokslų Akademijos Prezidiumo“. Suprask, sovietinio kalbos norminimo tęstinumas dabartinėje Lietuvoje yra savaimė suprantamas dalykas. Kaip vyko virsmai ir išliko tęstinumas didžiųjų raidžių rašymo klausimais, galime susidaryti vaizdą iš kiek toliau pateikiamos lentelės.

Esmė ta, kad cituotasis VLKK nutarimas (iš esmės, bet su redakciniais pataisymais) „patvirtino Lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Mokslų akademijos 1977-1990 metų nutarimų nr. 1-32 rašybos ir skyrybos nuostatas“. Savo ruožtu, tos nuostatos buvo suformuotos atsispiriant į (ir reviduojant) 1976 m. išėjusį norminį leidinį *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* (toliau - LKRS I, žr. plačiau kitą skyrelį). Patys LKK nutarimai (1977-1986 m., toliau - LKKN I) pirmąsyk publikuoti (su kupiūromis) 1987 m., 1991 m. ta pati *Mokslo* leidykla išleido jau antrą pataisytą ir papildytą LKKN (1977-1990) leidimą (toliau - LKKN II), kuriame jau turime kitą subjektą - VLKK prie LR AT Prezidiumo<sup>4</sup>. Straipsnio pradžioje cituotasis LKKN (1977-1998) trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas yra paskutinis ir galiojantis (toliau - LKKN III). Jau minėtoji LKRS I, apie kurią teks kalbėti plačiau, Atgimimo metais irgi susilaukė antro pataisyto leidimo (LKRS II, 1989) ir jau nepriklausomybės pradžioje - mįslingai užvadinto „antrojo pataisyto fotografuotinio leidimo“<sup>5</sup>, kurį toliau vadinsime LKRS III. Trys LKRS leidimai (1976, 1989, 1992), trys LKKN leidimai (1987, 1991, 1998) sukuria tam tikrą kebeknę, todėl minėtam iliustravimui pasitelksime poros didžiųjų raidžių rašybos išaiškinimų pavyzdžių lentelę (pajuodinti pavyzdžiai sutampa visuose trijuose leidiniuose, kursyvinti - pateikiami tik viename jų) iš Atgimimo/Nepriklausomybės pradžios epochos ir ją trumpai pakomentuosime.

*Svarbių istorinių įvykių ir epochų pavadinimai / mažąja raide rašomų epochų ir istorinių įvykių pavadinimai*

LKRS II (1989), §166d

LKKN II (1991) 1.d

LKRS III (1992), §166d

**Renesansas**; Septynerių metų karas, Kruvinasis sekmadienis, *Balandžio konferencija, Tarptautinis komunistų ir darbininkų partijų pasitarimas*, Liaudies seimas, **Liepos monarchija, Šviečiamasis amžius, Atgimimo epocha**; *Bresto taika, Liublino unija, Paryžiaus komuna* [Dėl pavadinimų *Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, Didysis Tėvynės karas* žr. § 170.]

**akmens amžius, viduramžiai, feodalizmas, antika, matriarchatas**, buržuazinė revoliucija, **pilietinis karas, kryžiaus karas**

Pirmasis pasaulinis karas, **Liepos monarchija, Šviečiamasis amžius, Renesansas, Atgimimo epocha**, Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimas (arba Helsinkio pasitarimas); Žalgirio mūšis, **Liublino unija**, Versalio taika, Jaltos konferencija

**akmens amžius, viduramžiai, feodalizmas, antika, matriarchatas, pilietinis karas, kryžiaus karai**

**Renesansas**; Septynerių metų karas, *Didysis šiaurės karas*, Pirmasis pasaulinis karas, Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimas (arba Helsinkio pasitarimas), *Pavergtųjų tautų konferencija (1916 m. Lozanoje)*, **Liepos monarchija**, Liaudies seimas, **Šviečiamasis amžius, Atgimimo epocha**; Žalgirio mūšis, **Liublino unija**, Versalio taika, *Vilniaus konferencija (1917 m.)*, *Austrijos įpėdinystės karas*, Jaltos konferencija, *Ženevos pasitarimas, Lucko suvažiavimas*

**akmens amžius, viduramžiai, feodalizmas, antika, matriarchatas, pilietinis karas, kryžiaus karai**

Žinia, LKKN II geriausia tikrinti su LKKN I, žiūrint, kas nauja atsiradę, sena prapuolę (reikšmingi ir tie, ir tie), LKRS II - net ne su LKRS I, o su tikruoju 1978 m. kovo 30 d. nutarimu, skelbtu *Kalbos kultūroje* etc. (skirtumai menki); galėtume nesunkiai rasti pateikiamų pavyzdžių bendrų lietuviškų<sup>6</sup> ar rusiškų<sup>7</sup> šaltinių, bet čia pakaks konstatuoti du dalykus. Pirma, iki šiandien siūlomi kalbamos normos pavyzdžiai (LKKN III) nuo 60% (rašytini didžiaja) iki 100% (rašytini mažaja) ateina iš sovietinių laikų LKK ar dar ankstesnės norminimo praktikos (1978, 1976, 1961...). Antra, jei svarbių įvykių/epochų sąrašo karkasas (ypač žvelgiant nuo 1976 m. ar anksčiau) ir stipriai kito Atgimimo epochoje (išliko tik Renesansas, Atgimimo epocha, Liepos monarchija, kuris nors karas), tai mažaja rašytinų įvykių/epochų pavyzdžiai išliko stebėtinai identiški. Komunistiniai ir tautiniai *svetimi* sutampa?

Ir dar viena pastaba: LKRS II matome įdomų inkluzą apie *Didžiąją Spalio socialistinę revoliuciją* ir *Didįjį Tėvynės karą*. Nurodytame §170 apie stilistinę didžiųjų raidžių rašymą patiriame, kad taip „rašomi žodžiai, kai jų žymimoms sąvokoms teikiama išskirtinė reikšmė bei pagarba“, - prie *Revoliucijos* ir *Karo* čia prijungiami *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, Ginkluotosios Pajėgos, Tėvynė, Tiesa, Motina, Žmogus*. Būtent šis motyvas LKKN II, LKRS III ir toliau išplečiamas, atskiriant sąvokoms teikiamą pagarbą (čia jau gali būti ir Laisvė su Demokratija) nuo iš pagarbos galimų rašyti organizacijų, judėjimų, įvykių ir pan. pavadinimų visų žodžių - nuo Sąjūdžio iki Lietuvos Vyskupų Konferencijos (LKRS III).

Didžiųjų raidžių rašybos siužetas - tik mažas punktyras aiškinantis santykius tarp sovietinių laikų ir dabartinės nepriklausomybinės lietuvių kalbos norminimo politikos. Tam aiškinimuisi nepakanka apsiriboti publikuotais LKK nutarimais ar pan. dokumentais, - reikia krapštytis archyvuose, kalbinti anų laikų kalbininkus ir ideologus... Kitur skelbiamo platesnio sovietinės kalbos politikos tyrimo išvada dabar jau ir man pačiam regisi negailestinga:

Mes puikiai žinome, kad esama sričių, kurios naujai radosi kartu su nepriklausoma Lietuvos valstybe, – pradedant užsienio politika, baigiant valstybės išorine apsauga. Žinome ir tai, kad daugelis viešojo gyvenimo sričių buvo paveldėtos iš sovietinių laikų, tad teko jas permąstyti, pertvarkyti, pažadinti transformacijas ar net deformacijas. Vienur tai įvyko sėkmingiau, kitur – nelabai. Tačiau *tokio* nesiryžimo permąstyti ar tiesiog apsisprendimo nepermąstyti, kaip yra nutikę lietuvių kalbos tvarkybos srityje, tikrai dar reikėtų paieškoti. [...] lietuvių kalbos norminimo ir tvarkybos pamatai taip ir liko ant klampaus „kaip mes tada išsaugojome lietuvių kalbą“ grunto.

Ne Jonas Jablonskis ar prieškario Lietuvos kalbos gryninimo ir turtinimo patirtys, ne išėivių tautiškumo puoselėjimo kultūra, ne kalbos sistemos teorijos ar kokia sociolingvistika, o ši paprasta „kalbos gynimo“ nostalgija, sumišusi su anais laikais labiau iš išorės patirtu, dabar ir praktiškai perimtu administraciniu komandiniu mąstymu grindžia tą instituciškai galiojančią miglotą sampratą (paprastų žmonių dažnai supaprastintai vadinamą „pupkizmu“), kad kalba rūpintis ir jos norm(atyv)inius klausimus tvarkyti turi valstybės įgalioti ir mokslo žiniomis ginkluoti specialistai – kalbininkai.<sup>8</sup>

Iš tiesų, besigilinant į [V]LKK istoriją justu, kad nuo šešto dešimtmečio pabaigos sovietų Lietuvoje ir tarp kalbininkų, ir tarp mokslo ir kultūros sričių administratorių, ideologų ir „visuomenės veikėjų“ subrendo, plėtėsi ir tvirtėjo nuostata, kad svarbūs lietuvių (literatūrinės, mokslo etc.) kalbos klausimai turi būti sprendžiami centralizuotai, o tie sprendimai turi būti privalomai vykdomi. Antai užmetę akį į (1961 m. įkurtos, 1963 m. apstojusios veikti, 1976 m. naujai įkurtos, po poros metų vėl užstrigusios) 1984 m. atnaujintos LKK veiklos nuostatus matome, kaip stiprėja standartizacijos ir galios nuotaikos: „Komisija yra institucija, kuri svarsto ir *galutinai sprendžia* įvairuojančius ir ginčijamus lietuvių kalbos dalykus, turinčius aktualią reikšmę visuomenei. [...] Komisija *kontroliuoja*, kaip jos privalomieji nutarimai vykdomi Lietuvos TSR mokslo, mokymo ir administracijos įstaigų, visuomeninių organizacijų, masinių informacijos organų ir meno kolektyvų“<sup>9</sup>. Apeliuojant į galią, surenčiamas kuo tvirtesnis pagrindas: „Komisija vadovaujasi tarybinės visuomenės interesais, dialektinio ir istorinio materializmo principais, marksizmo klasikų mintimis apie kalbą ir pažangiąja lietuvių kalbos norminimo tradicija, kurios pamatus yra padėję J. Jablonskis, K. Būga ir kiti kalbininkai“ (str. 3). Kita vertus, toks atviras ideologinės ir mokslinės kalbos norminimo linijų įvardijimas provokuoja klausti apie šių linijų santykį: kaip tai, kas čia įvardijama jungtuku, pasireiškėdavo praktikoje? Ar komunistiniai ideologai primetinėjo valią kalbininkams, ar šie noriai leisdavosi į kompromisus, ar vis dėlto būta kovos? Ir viena, ir antra, ir trečia, priklausomai nuo situacijos ir reikalo. Idant nepasirodyčiau kalantis į vienus vartus, apsistosiu ties tokiu konkrečiu didžiųjų raidžių rašybos siužetu, kuriame kaip tik ir išryškėja kovos už šventą reikalą (iš dviejų pusių) motyvas, – nors jis ir neišreiškė dominuojančios tendencijos anų laikų kalbos politikoje, bet leis geriau suprasti didžiųjų raidžių didžią politinę svarbą. Mat kaip tik didžiųjų raidžių rašymo klausimas tapo vienu pagrindinių akstinių komunistų valdžiai atnaujinti Kosto Korsako vadovaujamos (antrosios) LKK veiklą (1976–1981). Šia veikla ir pasidomėkime.

### III. „Yra elgesio normos, yra rašybos taisyklės“

1978 m. pradžioje gūdžioje sovietų Lietuvos provincijoje kilo vietinės reikšmės

incidentėlis: kažkam iš alytiškių užkliuvo modernistiniai motyvai architektūroje ir dizaine, kai vienur ar kitur „stilistiniais sumetimais“ tikriniai vardai (pvz., *alytus* ant, regis, buitinio kombinato pastato), rašomi mažosiomis raidėmis. Vienas skaitytojas parašė į vietos laikraštį, viena mokytoja atsakė (kai kas poezijoje ar dizaine leistina, kas prieštarauja rašybos taisyklėms), ir štai pasipiktinęs Alytaus komunalinio ūkio valdybos darbuotojas Gintas Juškauskas 1978 m. kovo 29 d. rašo laišką *Komunistinio rytojaus* redakcijai. Problema – tikrinių vardų rašymas didžiosiomis raidėmis, argumentai – ir pamokomi, ir sukrečiantys:

Vienas parašė eiles be kablelių, kitas parašys straipsnį be minties, trečias estradoje vietoj savo gerklės įjungs stiprintuvą... Madinga? Madinga, sako[,] užsieny vaikščioti ant rankų ir spjaudyti į toli! [...] Kai kam šiandien patinka ilgi plaukai, baltos eilės, estrados dainininkų maivymasis (tik jokiais būdais ne artistiškas), tranki muzika. Čia yra skonio reikalas, kuris būtinai priklauso ir priklausys nuo žmogaus išsilavinimo, vidinės jo kultūros. Kultūringas žmogus niekuomet neatitrūks nuo liaudies tradicijų, nuo visuomenėje nusistovėjusių normų. Yra elgesio normos, yra rašybos taisyklės. Rašyti mažąja raide tikrinius daiktavardžius, sakyčiau, – išsišokimas tolygus saulėgražų lukštenimui koncerto metu. Jokia laiko mada, jokia stilizacija ar reklamos pajavairinimo sumetimai tokių išsišokimų pateisinti negali.<sup>10</sup>

Tarsi atsiliepdama į tokį „liaudies balsą“, kitą dieną, 1978 m. kovo 30 d., LKK priėmė atitinkamą nutarimą „Didžiųjų raidžių rašymas“, taip užbaigdama bemaž dvejus metus trukusį ir viešumon prasiveržusį ginčą. Ginčą, kuris ir paskatino „Partiją ir Vyriausybę“ inicijuoti LKK veiklos, 1963 m. apstojusios dėl nesugebėjimo (nenoro?) sukurti lotyniškosios abėcėlės tikrinių vardų perrašos taisyklės<sup>11</sup>), atkūrimą. Jo aplinkybės dokumentuotos neblogai. LSSR Ministrų tarybos (toliau – MT) nutarimo dėl LKK įkūrimo medžiagoje rasime du Mokslų akademijos (toliau – MA) raštus (1976-0-18 LKP CK ir 1976-10-08 MT) bei abiejų adresatų atsakingų skyrių pažymą<sup>12</sup>. Iš šių dokumentų aiškėja, kad būta požiūrio į LKK veiklą skirtumo tarp MA bei „Partijos ir Vyriausybės“. MA vadovybė, LKK (naujo) sudarymo būtinybę argumentuodama vienodumo (mat vis „atsiranda skirtingų nuomonių“) ir visuotinum principais, siūlė į komisiją įtraukti kalbininkus specialistus (ar apsiriboti vien jais – raštas CK), nes ankstesnėje komisijoje jų buvę per mažai. Jono Aničo ir P. Dzikaro pažymyje naujo LKK kūrimo argumentas santūresnis – kai kurie anos komisijos nariai išėję į pensiją ar į kitą darbą, todėl reikia naujos. Išties, nauja LKK sudėtis buvo išplėsta iki 20 narių, ir bent pusė jų buvo grynai kalbininkai, tačiau ir ideologinė linija nebuvo silpna: Genrikas Zimas ir Aleksys Churginas, Vladas Niunka ir Romas Šarmaitis, Antanas Rimkus ir Jonas Zinkus, Albertas Laurinčiukas ir Donatas Roda, o kur dar patyręs administratorius pirmininkas Kostas Korsakas... Kita vertus, pasižiūrėję į pirmuosius naujos LKK posėdžių (nuo 1977-02-03), jos darbo grupių posėdžių protokolus, kitą užkulisinę medžiagą, netruksime patirti, kad sprendimą sudaryti naują komisiją bus nulėmusios situacinės priežastys. 1976 m. vasarą Lietuvių kalbos ir literatūros institutas išleido norminę LKRS I ir spaudoje bei laiškuose „direktyviniams organams“ pasirodė nepritarimų bei nusiskundimų dėl įvedamų naujovių; taigi buvo sustabdytas tolesnės tiražo dalies spausdinimas. Kita vertus, pato situacijoje buvo atsidūrusi ir *Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos* leidyba (pirmiausia dėl asmenvardžių perrašos principų<sup>13</sup>). Vėlgi (kaip kadaise 1961 m.)<sup>14</sup> prireikė aukštesnio organo sudėtingiems lietuvių literatūrinės kalbos klausimams „operatyviai spręsti“, ir jis buvo įkurtas. Kai konkrečiu (svetimvardžių rašymo) klausimu priimtas sprendimas komunistų vadovybės

netenkinio, komisijos darbas sustojo ir 1984 m. ji buvo reorganizuota.

Bet grįžkime prie mūsų didžiųjų raidžių klausimo, kuriuo išryškėjo (šiaip LKK darbui neesminė) ideologų ir kalbininkų – jei jau ne opozicija, tai bent takoskyra. Didžiųjų raidžių rašyba LKRS užkliuvo, nelygu kam, skirtingais aspektais. Partinis interesas šitai svarstyti ir nuspręsti LKK buvo dvejopas: LKRS nurodymai neužkertantys kelio įvairovei („Socialistinio darbo didvyris“ ir „Tarybų Sąjungos Didvyris“, „Lietuvos Statutas“ ir „TSKP programa“, – Laurinčiukas<sup>15</sup>); siūlomi principai neatitinkantys rusų kalbos tradicijos („rusai didžiaja rašo tik pirmąjį žodį“ (l. 28) arba visus). Pirmąjį, „socialistinio teisingumo“, klausimą LKK sekretorius, neformalusis kalbininkų lyderis Kazys Ulvydas siūlė spręsti tradiciškai, atskiriant mokslinį ir administracinį lygmenis: „didžiųjų raidžių rašymas didele dalimi yra nekalbinis dalykas. Nei kalbininkai, nei Kalbos komisija negalėtų nustatyti, kurių įstaigų [...] pavadinimai oficialūs, kurių – ne“ (l. 23). Laurinčiukas gi siūlė sudaryti visų pavadinimų sąrašus ir taip išvengti dviprasmybių ir išimčių, tačiau stipresnio palaikymo nesulaukė („Kalbininkai pateikia bendras rašybos taisykles, o ne sąrašus, iš kurių būtų matyti, kaip kuris pavadinimas rašomas“ (l. 45)). Svarstybos susivedė į pačių taisyklių lauką, visiems (kiek deklaratyviai, kiek konjunktūriškai) sutarus dėl rusų kalbos tradicijos viršenybės. Mat rusų kalboje neegzistuojanti geografinio pavadinimo problema (kaip pirmasis pavadinimo žodis vartojamas būdvardis – Московский, Каунасское) lietuviškai sukuria antrojo žodžio (po daiktavardžio kilmininko: Maskvos, Kauno) rašybos dilemą: ar jis turintis „signalizuoti pavadinimo tikrinumą“. Klausimą bandyta spręsti skiriant centrinės sąjungines ir respublikines institucijas bei vietines, tačiau kalbininkų siūlymai žiūrėti lanksčiau buvo sunkiai girdimi. Neilgai trukus iš maišo išlindo ir pagrindinė yla: LKRS siūlymas visų švenčių (taigi ir *religinių*) pavadinimus rašyti didžiaja raide<sup>16</sup>. Trečiajame LKK posėdyje (gegužės mėn.) Zimas trumpai konstatavo, kad religinės šventės rašytinos mažąja raide, o Jono Palionio argumentas, kad taikytinas vienodumo principas, nesuveikė. Korsakas posėdžio pabaigoje konstatavo nesutarimą, pasiūlė „laikytis santūresnio tono“ ir į ginčytinų klausimų ekspertų grupę papildomai įtraukti Laurinčiuką ir Zimą. Ekspertų grupės svarstymuose nieko nelėmė net Ulvydo literatūrinis politinis argumentas (Grožinės literatūros leidyklos leidiniuose religinės šventės daugiausia rašomos didžiaja, kaip ir naujajame Vladimiro Lenino raštų leidime). Nusvėrė Laurinčiuko, Zimano, Churgino siūlymas „laikytis tradicijos“ ir šiuos pavadinimus rašyti mažosiomis raidėmis (nebent, vengiant dviprasmybių, *Trys karaliai, Visi šventieji*). Išvadoje atsirado lemtinga formulė: „kadangi religinių švenčių rašymas susijęs su ideologine kova...“ Tačiau kova dėl raidžių iš tikrųjų dar tik įsibėgėjo. Į kitą posėdį (gruodžio mėn.) komisija susirinko tik beveik po pusmečio, per tą laiką papildomai susitikę kalbininkai Ulvydas, Vytautas Mažiulis, Vytautas Ambrazas, LKRS ats. redaktorė Adelė Valeckienė neblogai „apsiginklavo“. Komisijai buvo referuota, kad ekspertų grupė vieningo sprendimo nepriėmusi (nors protokole užfiksuota kitaip), taip pat ir dėl religinių švenčių. Ulvydas siūlė atitinkamame nutarimo punkte religinių švenčių pavadinimų neminėti visai (vis tiek nesą kalbinių argumentų pateisinti rašymą mažosiomis), Palionis pridūrė patį Leniną rašius šias šventes didžiosiomis raidėmis, o Ambrazas sviedė lemiamą kozirį: „pastarųjų metų rusų k. rašybos vadovuose bei instrukcijose atskirų taisyklių dėl religinių švenčių pavadinimų rašybos neduodama. TSRS MA 1973 m. išleistame A. Superanskajos darbe *Bendroji tikrinių vardų teorija* visi švenčių pavadinimai laikomi tikriniais žodžiais ir rašomi didžiaja raide“ (l. 47). Ideologai, regis, neturėjo kur

trauktis: Šarmaitis, paminėjęs Partijos istorijos instituto poziciją „sumažinti didžiųjų raidžių kiekį“ (ką didysis Brolis pasakys!), pakartojo: „dirbdami spaudoje, norime pabrėžti, kad esame ateistai“ (l. 48). Pavykus numaldyti aistras dėl „kalbininkų“ „maišto“ prieš „ekspertus“, sutarta kol kas nieko nenuotarti.

Lenino klausimas pasirodė kur kas svarbesnis už dabartinės rusų kalbos rašybos tradicijas, nauja ekspertų grupė (Ulvydas, Mažiulis, Šarmaitis) turėjo pasigilinti į šį aspektą; buvo gauta ir Partijos istorijos instituto pažyma, pasirašyta „klasikų veikalų“ vertimo skyriaus vedėjo Juliaus Lebedžio (šiaip ar taip, filologo) iš esmės gravituojanti į kalbininkų argumentų pusę (paminėta ta pati Ambrazo „atkapstyta“ Superanskaja). 1978 m. sausį ekspertai ir nepilnos sudėties komisija padarė pažangą nuo aiškinimosi, kaip Leninas<sup>17</sup> rašęs religines šventes iki ir po Revoliucijos, prie siūlymo vis dėlto rašyti didžiosiomis, nebent pasvarstant Kalėdų ir Velykų (*sic!* – taip protokole) rašymą periodikoje<sup>18</sup>. Kovo 21 d. situacija jau buvo pasikeitusi: per tą laiką Šarmaitis spėjo pasikonsultuoti su Marksizmo-leninizmo institutu Maskvoje, šis savo ruožtu – su Rusų kalbos instituto „kalbos tarnyba“, ir rusai patarę *nekeisti* mažųjų į didžiasias. Loginiai ir filologiniai argumentai mažai begelbėjo, kaip ir Ambrazo<sup>19</sup> koziris, beliko pasitenkinti į Komisijai siūlomo nutarimo dėl LKRS projektą įrašytas Joninės ir Petrines kaip ne religinių, o paprotinių švenčių pavyzdžius. Tačiau kovo pabaigoje susirinkusi LKK nebebuvo pajėgi leisti į kompromisus: Maskvos patarimas, plius Zimano perspėjimas, kad šitokia rašyba turi ir pagarbos atspalvį, „užtat religinių švenčių rašymas didžiosiomis raidėmis kai kieno traktuojamas kaip tam tikras ideologinis mūsų pasitraukimas“<sup>20</sup>, susilaukęs Šarmaičio, Zinkaus, Rodos ir Laurinčiuko pritarimo, nusvėrė:

[2] e) Švenčių pavadinimai:

*Naujieji metai, Gegužės pirmoji, Pergalės diena, Tarptautinė moters diena, Mokytojo diena, TSRS Konstitucijos diena.*

Pastaba: Tokie švenčių pavadinimai kaip: *joninės, petrinės, užgavėnės, sekminės, kalėdos, žolinė, vėlinės, velykos*, pagal įsigalėjusią tarybinę tradiciją rašomi mažąja raide.<sup>21</sup>

P. S. Zimanas su Churginu nebuvo jau tokie neteisūs dėl tradicijos. Tarybinės, žinia. Štai LSSR Liaudies švietimo ministerijos fonde išlikęs įdomus 1940 m. liepą-rugpjūtį veikusios Rašybos komisijos prie jau okupuotos, bet dar nepervadintos Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos dokumentas<sup>22</sup>: nutarimo dėl „Didžiųjų raidžių rašymo“ projektas su (tikėtina, Juozo Žiugždos) ranka atliktais redakciniais taisymais. Tai štai ten beveik visi švenčių pavyzdžiai (projekto pagrindu imtas dar realioje Lietuvos Respublikoje veikusios analogiškos komisijos, orientuotos į rekomendacijų vadovėliams rengimą, nutarimo tekstas) nuo *Kalėdų* iki *Šv. Marijos Nekalto Prasidėjimo* ryžtingai išbraukti, o įrašyti kaip pavyzdžiai *Spalio Revoliucijos diena, Naujieji Metai*. Iš garbės vardų braukiami *Bažnyčios tėvai*, iš politinių srovių – (su *voldemarininkais* ir) *ateitininkai*, iš laikraščių ir kitų periodinių leidinių pavadinimų greta kitų išbraukiamas ir *Židinys*, kaip išimtis antraščių rašyboje dviem brūkšniais pašalinami *Šv. Raštas, Senasis ir Naujasis Įstatymai*. Iš „dievų ir šiaip suasmenėjusių mitologinių būtybių vardų“ skirsnio kažkodėl išmesti tik *faunai*; bildukai ir furijos suvienaskaitinti, o skirsnio pabaigoje skaitome mįslingą Juozo Žiugždos (?) komentarą:



„Šiaip žodis *dievas* rašytinas mažąja raide“ (dėl šio žodžio ankstesnei, Lietuvos komisijai, matyt, nekilę klausimų ir Dievo vardo paminėto prie pavyzdžių visai nėra).

P. P. S. Ryškiausias sovietų Lietuvoje LKK atviras *kalbininkų* maištas prieš *ideologus* liko be rezultatų. Ir tai neliko nepastebėta paprastų Lietuvos žmonių. Viena drąsi moteris iš Druskininkų, G. Verbylienė 1978 m. liepos 9 d. „LKK pirmininkui [...] drg. K. Korsakui“ atsiuntė laišką, kuriame sumalė į miltus išgalvotą „tarybinę tradiciją“, pagal kurią krikščioniškų švenčių pavadinimus LKK nutarimas Nr. 3 (1978-03-30) siūlo rašyti mažąja raide:

Įdomu, kas tą „tarybinę tradiciją“ sukūrė? Šių švenčių pavadinimų rašymo didžiąja raide tradicija liaudyje turi daug gilesnes šaknis ir jas išrauti ne taip paprasta. [...]

Gaila vargšės komisijos (tiek šaunių vyrų!), kad ji bejėgė apginti savo rekomendacijas minėtų švenčių pavadinimus rašyti didžiąja raide (Žiūr. akad. leidinys „Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba“, 1976 m.). Matyt, pakako *komunisto fanatiko, Maskvos statytinio* [kursyvas – Korsako], vieno žodžio, kad komisiją priverstų siūlyti tai, ko liaudis nepripažįsta ir neleidžia gramatinis kalbos dėsnis.<sup>23</sup>

Argi taikliau bepasakysi?

Nerijus Šepetys (g. 1973) – istorikas, redaktorius. Dėsto VU Istorijos fakultete, nuo 1994 m. bendradarbiauja *NŽ-A*, nuo 1998 m. priklauso jo redakcijai, nuo 2009 – vyr. redaktorius. Skelbiamas tekstas parengtas vykdant projektą „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ (2010–2013 m., vykdo Lietuvių kalbos institutas, vadovė Loreta Vaicekauskienė, remia LMT, sutartis Nr. VAT-14/2010).

<sup>1</sup> Senas mielas geras Dudenas (1989 m. leidimo) taip moko: 1. Pavadinimas, žodis, kuriuo kas nors (pa)vadinamas kaip vienerūšių objektų, būtybių rūšis ar jos atstovas; rūšies pavadinimas [...]. 2. Apibūdinantis paskiros būtybės, vietos ar daikto įvardijimas, kuriuo šis skiriasi nuo kitų savo rūšies būtybių, vietų ar daiktų; asmenvardis. Žinia, ne viskas taip paprasta; istorinį pjūvį profesionaliai pateikia: *Die Entwicklung der Grossschreibung im Deutschen von 1500 bis 1700*, unter Leitung von Rolf Bergmann und Dieter Nerius, t. 1–2, Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1998.

<sup>2</sup> Berašydamas šį sakinį atsiverčiu po ranka ant stalo gulintį 1954 m. leidimo DLKŽ: „*dievas* – religiniu-mistiniu įsivaizdavimu – mitinė aukščiausioji būtybė, tariamai valdanti pasaulį; [...] *bažnyčia* – 1. namai, į kuriuos renkasi melstis religinių prietarų besilaikantys žmonės“.

<sup>3</sup> VLKK nutarimas „Dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos“ [Žin., 1997, Nr. 63–64]], 2.4.6; cit. iš: *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai: 1977–1998*, (toliau – LKKN III), sudarė Regina Dobelienė, trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 60.

<sup>4</sup> Iš tiesų leidinys *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai: 1977–1990* (antras pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslas, 1991; toliau – LKKN II) yra reto (komunistinės formos, tautinio stiliaus) keistumo klastotės pavyzdys. Leidinys tiesiog skelbiasi publikuojąs kalbamo meto LKK nutarimus su sovietinių metų datomis, tik su... naujais „pavyzdžiais“. Žinoma, tai tiesiog naujos nutarimų redakcijos, atgaline data „išbaltinančios“ (po teisybei, ne taip jau ir suteptą) sovietinių laikų LKK kailį.

<sup>5</sup> Žmonės gali stebėtis, kaip leidimas gali būti pataisytas, bet kartu tas pats ir dar fotografuotinis. Va, ir gali.

<sup>6</sup> *Didžiųjų raidžių spaudinių apraše rašymo taisyklės*, sudarė Teodoras Čyžas, Vilnius: Lietuvos TSR knygų rūmai, 1961, p. 24.

<sup>7</sup> Вячеслав Мамонов, Дитмар Розенталь, *Практическая стилистика современного русского языка*, Москва: Искусство, 1957.

<sup>8</sup> Nerijus Šepetys, „Kalbos norminimas sovietų Lietuvoje: institucijos, ideologija, mokslas“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2012, t. 14, [spausdinama].

<sup>9</sup> LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 13, l. 1–2 (kursyvas mano – N. Š.). Įdomu, kad ta pati retorika išlieka ir Atgimimo laikais: „Reikia sukurti tokią kalbos priežiūros sistemą, kuri apimtų visą visuomenę ir visas kalbos vartojimo sritis (LKK, „Dėl lietuvių kalbos ugdymo“, in: LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 20, p. 34); prašoma Komisijai įgaliojimų „už apsileidimą ir reikalavimų nevykdymą taikyti poveikio priemones“ (LKK raštas LSSR Aukščiausiajam Sovietui, 1989-11-19, in: *Ibid.*).

<sup>10</sup> Cit. iš LKK veiklos dokumentų: LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 7, p. 51–52.

<sup>11</sup> Plg. Vytautas Ambrazas, *Svetimų tikrinių vardų rašymas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 37.

<sup>12</sup> LSSR MT nutarimų medžiaga, 1976-12-25 – 1976-12-31, in: LCVA, f. R-754, ap. 2, b. 4510, l. 203–208.

<sup>13</sup> Šiuo klausimu taip pat žr. Vyriausiosios enciklopedijų redakcijos posėdžių protokolai, 1972–1973, in: LCVA, f. R-593, ap. 1. b. 8, 14.

<sup>14</sup> Plačiau plg. Nerijus Šepetys, *op. cit.*

<sup>15</sup> LKK ekspertų grupės posėdžio protokolas, 1976-05-03, in: LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 4, l. 22. Toliau šios bylos medžiaga cituojama skliaustuose tekste.

<sup>16</sup> *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*, (toliau – LKRS I), ats. redaktorė Adelė Valeckienė, Vilnius: Mokslas, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1976, p. 115: „Naujieji metai, Gegužės pirmoji, Pergalės diena [...], TSRS Konstitucijos diena; Joninės, Petrinės, Užgavėnės, Sekminės, Kalėdos, Žolinė, Vėlinės, Velykos“. Jau apkreipėme dėmesį į 1989, 1991, 1992, 1997 m. [V]LKK pozicijos didžiųjų raidžių rašymo klausimais organišką raidą. Dėl švenčių ir įvairių renginių pavadinimų LKRS II prie komunistinių švenčių (166e) po kabliataškio priduriamos: *Vėlinės, Joninės, Saturnalijos, Velykos, Kalėdos*. LKKN II kaip „švenčių pavadinimai“

vardijami Velykos, Kalėdos, Joninės, Vėlinės, Žolinė. LKRS III leidimas ir LKKN III prie (daugiausia religinių) švenčių priduria ir (išskirtinės reikšmės) renginių pavyzdžių, pvz., *Pasaulio žemaičių dailės paroda*.

<sup>17</sup> Dėl to Lenino – menki juokai. Antai LSSR MA centrinio aparato pirminės partinės organizacijos atviras susirinkimas dar 1969 m. liepos 23 d. buvo priėmęs sukrečiamą nutarimą: „pakviesti į bendrą atvirą susirinkimą žmogų, kuris matė V. Leniną“ (LCVA, f. 1233, ap. 2, b. 11, l. 15). Suprantama, dar gyvą Leniną – juk praėję vos 45 metai nuo Vado mirties.

<sup>18</sup> LKK posėdžių protokolai, 1978, in: LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 8, l. 1-15.

<sup>19</sup> Dar 1963 m. LSSR KGB pažymoje apie operatyvinę padėtį mokslo ir mokymo įstaigose Vytautas Ambrazas vienintelis iš LKLI darbuotojų paminėtas kaip kuo nors nusikaltęs – ne bet kuo, o „klerikalinių nuotaikų reiškimu“ (*Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940-1990: Dokumentų rinkinys, sudarė Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 328, dok. Nr. 85*).

<sup>20</sup> LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 8, l. 62.

<sup>21</sup> LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 5, l. 11.

<sup>22</sup> LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 394.

<sup>23</sup> LKK susirašinėjimas su LSSR įstaigomis ir asmenimis kalbiniais klausimais, 1977-1978, in: LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 7, p. 61-62. Sunku pasakyti, kas turėtas galvoje kaip statytinis. Pats Korsakas? Petras Griškevičius?